

Akitlerden Sonra Fiyatta veya Malın Miktarında Değişiklik: İslam Hukuku Perspektifinden Bir Analiz

Dr. Ramazan ARAZ

Diyanet İşleri Başkanlığı/Presidency of Religious Affairs

Bursa/TÜRKİYE

arazrmzn@gmail.com | orcid.org/0000-0002-6818-8914

Öz

Bu çalışmada, bağlayıcı bir akit kurulduktan sonra, tarafların rızaları doğrultusunda fiyatta veya malın miktarındaki değişikliğin mahiyeti ve sonuçları incelenmektedir. Çalışma, klasik fıkıh külliyatında yer bulan bu türden konuları referans alarak, daha sistematik şekilde analiz etmektedir. Bu araştırma ayrıca fıkıh literatüründe fiyat indiriminin hibe mi yoksa ibrâ mı olduğu şeklindeki belirsizliğe odaklanarak bu konudaki tartışmalara açıklık getirmeyi hedeflemektedir. Bu vesileyle akit teorisinin daha iyi anlaşılmasına ve pratik hayatta karşılaşılan bu türden meselelerin fıkhi analizinin daha kolay ve doğru yapılmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada ilk olarak, bağlayıcı şekilde kurulan akitlerden sonra, tarafların rızası doğrultusunda, semenin veya mebûn miktarında yapılan değişikliğin mahiyetine değinilmiştir. Daha sonra bu tasarrufların ne şartlarda mümkün olabileceği değişik açılardan incelenmiştir. Devamında ise bunların fıkhi sonuçları çeşitli açılardan ele alınmıştır. Mebû'de kendiliğinden oluşan ziyadenin hükmü ve mebûn kendisini değiştirme (istibdâl) konusu bu çalışmanın kapsamına dışında bırakılmıştır. Çalışmanın ulaşılmış olduğu temel bulgulara göre, Mâlikîler, Şâfiler, Hanbelîler fiyatta veya malın miktarındaki değişikliği önceki akitten bağımsız müstakil birer işlem olarak görmüşlerdir. Hanefîlere göre ise semenin veya

Geliş/Received: 09.01.2025 | **Kabul/Accepted:** 10.04.2025 | **Yayın/Published:** 30.06.2025

Atıf/Citation: Araz, Ramazan. "Akitlerden Sonra Fiyatta veya Malın Miktarında Değişiklik: İslam Hukuku Perspektifinden Bir Analiz". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 45 (Haziran 2025), 261-277./Araz, Ramazan. "Post-Contractual Modification of Price or Quantity: An Analysis from the Perspective of Islamic Jurisprudence". *Journal of Islamic Law Studies* 45 (June 2025), 261-277.

<https://doi.org/10.59777/ihad.1616777>

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

© Ramazan ARAZ | CC BY-NC-ND 4.0 International

mebûin miktarında yapılan değişiklikler önceki akde dahil edilmektedir. Bunların geriye dönük işlevlik kazanması sonucu önceki akdin vasıflarında değişme meydana gelmektedir. Bu tür tasarruflar akdin vasıflarını taşıyıcı cinsinden değişiklik olarak kabul görmektedir. Fiyattaki değişiklik bazı durumlarda üçüncü kişileri de etkilemektedir. Hanefîlere göre, bir akarın fiyatında indirim yapılması halinde, şüf'a hakkı olan bir kişi, yeni fiyat üzerinden akarı satın alma hakkına sahip olmaktadır. Semen miktarındaki değişiklik, murâbaha ve tevliye sözleşmelerini de etkilemektedir. Daha sonradan ilave edilen ziyade miktar, hapis hakkı konusunda asıl mebûye tabi tutulmaktadır. Akdin feshedilmesi halinde bu miktarın teslimi gerekmektedir. Ayrıca ilave miktarın, kabzdan evvel helak olması veya başka birinin çıkması durumunda da önceki akde etkisi söz konusu olmaktadır. Mâlikîler, Şâfîler ve Hanbelîlere göre ise fiyattaki değişikliğin asıl akde ilhak olmamasının bir sonucu olarak, genel anlamda üçüncü kişiler bu tür tasarruflardan etkilenmemektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Akit, Mal, Fiyat, Değişiklik, İbrâ.

Post-Contractual Modification of Price or Quantity: An Analysis from the Perspective of Islamic Jurisprudence

Abstract

This study investigates the nature and legal consequences of modifications to the price or quantity of goods subsequent to the establishment of a binding contract, in accordance with the consent of the parties involved. The inquiry provides a systematic analysis, drawing upon discussions pertinent to this subject matter within the classical corpus of Islamic jurisprudence. Furthermore, the study aims to clarify the debates within Islamic legal scholarship regarding whether a price reduction constitutes a gift (hiba) or a discharge (ibrâ'). In doing so, the research endeavors to contribute to an enhanced comprehension of contract theory and to facilitate a more precise and accessible juristic analysis of such issues encountered in practical scenarios. The study first examines the juridical nature of mutually agreed-upon modifications by the parties concerning the price or the quantity of the object of sale, subsequent to the formation of a binding contract. It then explores the conditions under which such dispositions may be valid, considering different legal perspectives. Thereafter, the legal implications of these modifications are addressed from multiple angles. The legal ruling concerning natural accretion to the object of sale and the matter of substitution of the said object are explicitly excluded from the purview of this research. According to the primary findings of this study, the Mâlikîs, Shâfi'îs, and Ḥanbalîs regard modifications to the price or quantity as independent transactions, separate from the original contract. Conversely, the Ḥanafî school posits that modifications to the price or the quantity of the object of sale

are integrated into the antecedent contract. Consequently, these modifications acquire retroactive effect, thereby inducing alterations in the attributes of the original contract. Such dispositions are legally characterized as modifications constituting an alteration of the contract's essential characteristics. Modifications to the price may, in certain circumstances, also impact the rights of third parties. According to the Ḥanafīs, if a discount is applied to the price of a property, a person with the right of pre-emption (shuḥḥa) is entitled to purchase the property at the revised price. Modifications to the quantity of goods also affect murābaḥa (cost-plus sale) and tawliyah (resale at cost) contracts. Any subsequently added quantity becomes subject to the same rules as the original goods regarding the right of retention (ḥabs). Upon rescission (faskh) of the contract, delivery of this additional quantity is required. Moreover, the destruction of the additional quantity prior to possession, or the establishment of a third-party entitlement (istiḥqāq), also exerts an influence upon the original contract. In contrast, according to the Mālikīs, Shāfi'īs, and Ḥanbalīs, the absence of incorporation of price changes into the original contract generally means that third parties are not affected by such modifications.

Keywords: Islamic Law, Contract, Goods, Price, Modification, Discharge.

Giriş

İslam hukukuna göre, tarafların karşılıklı rızaları doğrultusunda, lazım olarak kurulmuş akdin daha sonradan ikâle yoluyla iptali mümkündür. Her ne kadar ikâlenin yeni bir akit mi yoksa fesih mi olduğuyla ilgili literatürde çeşitli ihtilaflar bulunsun da bu durum bizlere lazım akitler üzerinde tarafların geriye dönük olarak tasarrufta bulunabileceğini göstermektedir.¹ Akitlerin kendisiyle/aslıyla ilgili olan bu ruhsatın, akitlerin vasıfları için de söz konusu olup olmadığı mezhepler arasında çeşitli ihtilaflara konu olmuştur. Klasik fıkıh külliyatında özellikle tarafların daha sonradan mebbîn veya semenin miktarında değişiklik yapmak suretiyle lazım akitlere müdahalede bulunmaları halinde, bunun sıhhat durumu ve geriye dönük olarak akde etkileri üzerine oldukça fazla tartışmalar yapılmış, ulaşılmış olan hükümler gerekçeleri ile birlikte ortaya konulmaya çalışılmıştır. Fıkhi meselelerin genel olarak kazuistik (meseleci) yöntemle ele alındığı bu eserlerde, söz konusu hükümleri ve bunların gerekçelerini derli toplu olarak bulmak pek mümkün olmamaktadır. Ayrıca yine bu meseleyle alakalı olarak, fıkıh literatüründe malın fiyatındaki indirimin hibe mi yoksa ibrâ mı olacağı ile ilgili net bir açıklamanın yapılmadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu konuda yapılacak olan bir çalışmanın, İslam hukuku akit nazariyesini daha iyi anlamaya ve pratik hayatta ortaya çıkacak bu tarz

¹ Bilal Aybakan, "İkâle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/14.

meselelerin fıkhi analizinin daha kolay ve doğru yapılmasına katkı/fayda sağlayacağı düşünülmüştür.

Bu çalışmada ilk olarak, bağlayıcı olarak kurulan akitlerden sonra, tarafların rızası doğrultusunda, semenin veya mebûin miktarında yapılan değişikliğin mahiyetine değinilmiştir. İkinci olarak, bu tasarrufların ne şartlarda mümkün olabileceği değişik açılardan incelenmiştir. Daha sonra ise bunların fıkhi sonuçları çeşitli açılardan ele alınmıştır. Kabzdan önce veya -muhayyerliklerde olduğu gibi akdin iptalini/feshini gerektiren durumlar için- kabzdan sonra mebûde kendiliğinden oluşan ziyadenin hükmü, bu çalışmanın kapsamına dahil edilmemiştir.² Ayrıca istibdâl (kurulmuş olan bir akitten sonra mebûin kendisini değiştirme) konusuna da bu çalışmada yer verilmemiştir.

1. Akitlerden Sonra Semen ve Mebûin Miktarında Değişikliğin Mahiyeti

İslam hukukuna göre akitlerin sahih olarak kurulabilmesi için tarafların *irade beyanı* gerekmektedir.³ Satıcı ile müşterinin rızalarının mebûin/semenin miktarında muvafık olması, irade beyanında aranan şartların başında gelmektedir. Bununla birlikte Hanefîlere göre karşı tarafın faydasına olması halinde kabulün îcabdan farklı olması halinde de akit kurulabilmektedir. Örneğin, on koyunu, yüz bin liraya satmak isteyen satıcıya cevaben, müşterinin yüz on bin lira vereceğini söyleyip almak istemesi halinde, akit, yüz bin lira mukabilinde geçerlilik kazanır. Fazlalık olan on bin liranın bağlayıcı olması içinse satıcının onayı gerekmektedir. Aynı durum müşterinin yüz bin liraya dokuz koyun aldığını söyleyerek cevap vermesi halinde de geçerlidir. Hanefîlere göre bu tür akitlerin geçerli olmasının gerekçesi her iki durumda da satıcının talep ettiği veya önerdiği miktarın müşterinin îcabında zımnen bulunmuş olmasıdır. Şafiîler ise bu şartlarda kurulan akitleri, îcab ve kabulün muvafık olmaması gerekçesiyle geçerli görmemişlerdir.⁴

Bağlayıcı olarak kurulan akitlere yönelik, tarafların rızası doğrultusunda daha sonradan ikâle veya istibdâl⁵ şeklinde değişiklik yapılabilir. İhtiyaç duyulması

² İlgili meseleler hakkında bk: Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrût: Matba'atü's-Sa'âde, 1993), 5/71 vd; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilaîz İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr alâ'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1966), 5/18-20.

³ *İrade beyânı* tarafların karşılıklı olarak rızalarını dışa yansıtan söz veya söz yerini tutan eylemler manasındadır. Bk. H. Yunus Apaydın, "İrade Beyanı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/387.

⁴ Hoca Emîn Alî Haydar Efendî, *Dürerü'l-hukâm fî şerhi Mecelleti'l-ahkâm* (Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1991), 1/149-150.

⁵ Vadeli satışlarda semenin cinsinde değişiklik sahihtir. Ancak bu durumda tebdil edilmiş olan semenin peşin alınması gerekmektedir. Bey akdinde kabzedilmeyen menkul aynî mallarda; selem ve sarf akdinde ise kabzdan önce bedelde tebdil caiz değildir. Akarda ise ihtilaf bulunmaktadır. Bu konu hakkında

halinde lazım akitlerden sonra semenin veya mebûin miktarında değişiklik yapılması da mümkündür. Böyle bir değişikliğin hangi şartlarda vuku bulacağı ve ne gibi sonuçları/uzantıları olacağı ile ilgili birçok ihtilaflı mesele teferru etmektedir. Ancak bu ihtilafların arkasında yatan asıl saike bakıldığında, yapılan bu değişikliğin önceki akdi tağyir edip etmediği ile ilgili olduğu görülmektedir.

Tağyir (ta'dîl) cinsinden değişiklik bağlayıcı olarak kurulan bir akdin aslına dönücü/ilhak olacak şekilde, daha sonradan semenin veya mebûin fiyatında değişiklik yapılması şeklinde tanımlanabilir.⁶ Mezhepler arasında tağyir cinsinden değişikliğin sıhhati konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Şâfiîler, Hanbelîler ve İmam Züfer'e göre lazım akitlerin istikrar kazanmış olmaları nedeniyle, sonradan mebûde veya semende yapılacak olan artırma veya eksiltme akdin aslına ilhak olmaz. Bu sebeple sonradan yapılacak değişiklik *ayrı bir akit/tasarruf* olarak değerlendirilir. Bu fakihlere göre tağyir cinsinden değişiklik ancak meclis muhayyerliği, şart muhayyerliği gibi sebeplerle gayri lazım olan akitlerde mümkün olabilmektedir.⁷

Mâlikî mezhebi literatüründe, mebûin veya semenin miktarında yapılan değişikliğin akdin aslına ilhak olabilirliği konusuna pek değinilmediği görülmektedir. Ancak Mâlikîlerin bazı hükümlere getirdiği açıklamalardan yola çıkarak, tağyir cinsinden değişikliğin prensipte kabul edilmediği, ancak bazı istisnai durumlarda (istihsânen) itibara alındığı söylenebilir. Örneğin, Mâlikîlere göre akarın fiyatında daha sonradan yapılan değişiklik *ayrı bir akit* olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle akarın fiyatındaki değişiklik şeff'i etkilemez. Dolayısıyla şeff'in bu akarı almak istemesi halinde ilk fiyat üzerinden alması gerekmektedir. Ancak bazı Mâlikîler bu konuda *maslahat sebebiyle istihsân delilini* kullanarak, gabn-ı fahiş olmayacak şekilde yapılan semendeki değişikliğin şeff' için de geçerli olacağını belirtmişlerdir.⁸

ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Bekir b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fî tertibi's-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1986), 5/233/234.

⁶ Literatürde *tağyir cinsinden değişiklik* için tapılmış bir tanımla karşılaşmadık. Ancak Hanefîlerin *sonradan yapılan değişikliğin -akdin sıfatını- tağyir olduğu* şeklindeki ifadelerinden yola çıkarak böyle bir tanım yapma gereği hissettik.

⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 13/83-84; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 5/223; Ebû'l-Me'âli İmâmü'l-Hameyn el-Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb* (b.y.: Dâru'l-Minhâc, 2007), 7/406-407; Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Ravdatu't-tâlibîn ve 'umdetu'l-muttakîn* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1991), 3/412-413; Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed el-Makdîsî İbn Kudâme, *el-Mugnî*, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî - Abdulfettâ Muhammed el-Halev (Riyâd: Dâru Âlimi'l-Kütüb, 1994), 7/480-481.

⁸ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısırlî el-Karâfî, *ez-Zehîre*, thk. Muhammed Haccî vd. (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 7/351-352.

Hanefîlere göre tağyir cinsinden değişiklik sahihtir. Çünkü Hanefîlere göre daha sonradan semenin/bedelin miktarında yapılan değişiklik, kar-zarar veya tağyir cihe-tiyle akdin vasıflarını ilgilendiren hususlardan biri olarak görülmüştür. Akdin vasıfları ise akitle (kendisiyle/aslıyla) sübut bulunduğu için, bu hususta sonradan yapılacak olan meşru değişiklikler akdin sıhhatine zarar vermemektedir. Hanefîler bu konuda ayrıca akdi iptal etme (ikâle) velayetine sahip olan tarafların, evveliyatla akdi tağyir velayetine de sahip olacağını iddia etmişlerdir. Dolayısıyla semenin veya bedelin miktarındaki de-ğişiklik, *akdin caiz olan bir vasfının, caiz olan bir diğer vafsa tağyiri* mesabesindedir.⁹ Bu- nunla birlikte sonradan yapılan akdi ifsat edici bir müdahalenin, bu akdin özünü bozup- bozmayacağı meselesi Hanefî mezhebi içerisinde tartışma konusu olmuştur. Ebû Hanîfe'ye göre hukuki açıdan mutasarrıfın tasarrufuna itibar edilmesi gerekçesiyle, daha önce yapılmış olan sahih bir akde fasit bir şartın ilhak edilmesi halinde, söz konusu akit fasit hale gelir. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre sahih akde sonradan ilhak edilen fasit şart, bu akdi ifsat etmez. Çünkü akitlere daha sonradan sahih şartların ek- lenmesi insanların buna ihtiyaç duyması nedeniyle meşru kılınmıştır. İhtiyaç gerekçe- siyle caiz görülen şeyler ise kendi miktarınca takdir edilmektedir. Dolayısıyla fasit şartı gerektirecek ihtiyaç oluşmayacağı için bunların akde ilhakı düşünülemez.¹⁰

Tağyir cinsinden değişikliği *yeni bir akit kurularak yapılan değişiklik* ve *ibrâ cinsin- den değişiklik* olmak üzere iki başlık altında ele almak mümkündür.

1.1. Yeni Bir Akit Vasıtasıyla Yapılan Değişiklik

Bağlayıcı olarak kurulan akitten sonra, semenin veya mebîin miktarında de-ğişik- lik yapma amacıyla, tarafların karşılıklı rızası doğrultusunda yeni bir akit yapılabilmek- tedir. Bunun sıhhati noktasında, değişikliğin mebîin/semenin kabzından evvel veya sonra yapılması arasında herhangi bir fark gözetilmemiştir. Böyle bir tasarrufun asıl akde ilhak olacağını savunan Hanefîler, yapılacak bu değişikliğin rûknünü îcab ve kabul olarak belirlemişlerdir. İrade beyanında meclis birliği şartı aranmaktadır. Dolayısıyla îcabdan sonra meclis birliğinin dağılması halinde, yapılacak olan kabul geçerlilik/işlev- lik kazanmaz.¹¹ Tağyir cinsinden değişiklik üçüncü kişiler tarafından da yapılabilmek- tedir. Bu kişilerin yapacağı değişikliğin geçerli olması için, ya kendilerine önceden izin (vekalet) verilmiş olması ya da yapılan bu işleme sonradan icazet verilmesi gerekme- ktedir. Aksi halde üçüncü kişinin yapacağı işlem geçersiz sayılır.¹²

⁹ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 5/176; Alî Haydar Efendî, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/240.

¹⁰ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 5/176.

¹¹ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 5/259.

¹² Alî Haydar Efendî, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/241.

Yeni bir akit kurularak icra edilen tağyir cinsinden değişikliğin *semende değişiklik* ve *mebûde değişiklik* olmak üzere iki başlık altına ele alınması mümkündür.

1.1.1. Semende Değişiklik

Hanefî mezhebine göre muâvaza nitelikli (bedel mukabili yapılmış) akitlerin semeninde yapılacak olan ziyadenin aynı cinsten veya başka bir cinsten (mislî veya kıyemî) olması mümkündür. Semende yapılacak olan böyle bir artışın sahih olması için müşterinin temlik şartlarını haiz olması gerekmektedir.¹³ Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed ayrıca irade beyanının ortaya konulduğu anda mebûin hali hazırda müşterinin mülkiyetinde mevcut olmasını şart koşmuşlardır.¹⁴ Nitekim mebûin yok olması durumunda, önceki akdin devamlılığı ortadan kalkacağı için, sonradan yapılacak olan değişiklik akdin aslına ilhak olamayacaktır. Aynı gerekçeye istinaden mebû satış, hibe gibi yollarla müşterinin mülkiyetinden çıktıktan sonra bir şekilde tekrar müşterinin mülkiyetine girecek olsa, semende artış yapılamaz. Çünkü bu durumda mebû hükmen değişikliğe uğramış sayılmaktadır.¹⁵ Ebû Hanîfe'ye göre bedeli artırılmak suretiyle yapılacak olan tağyir cinsinden değişiklik için mebûin mevcut olması gerekmez. Çünkü Ebû Hanîfe, semende veya mebû'de daha sonradan artırma yapılmasını bir çeşit *kar* olarak değerlendirmektedir. Karın oluşabilmesi için mebûin hali hazırda mevcut olması gerekmemektedir. Mebûin yalnızca bir kısmının yok olması halinde ise semende değişiklik ittifakla caiz görülmüştür.¹⁶

Hanefîlere göre semenin eksiltilmesi akdin aslına ilhak olur ve akit sonradan belirlenen miktar üzerine kurulmuş kabul edilir. Akitlerden sonra semenin tamamını hibe veya ibrâ ise ayrı birer işlem olarak değerlendirilir. Nitekim bunların tağyir olarak kabul edilmesi halinde, karşılıklı kar elde etme maslahatına binaen teşri kılınan (mübadele/muavaza işlemi olan) bey akdinin dünyevi hükmüne müdahale söz konusu olacaktır ki bu tasarruf şeriatın hükümlerini değiştirme manasına geleceği için caiz görülmemiştir. İleri sürülen bir diğer gerekçeye göre ise ticaretten beklenen maslahata aykırı bir durum oluşturacağı için bu tasarruflar akde ilhak edilmemektedir.¹⁷

Hanefîlere göre akitlerden sonra semende indirim yapılabilmesi için mebûin hali hazırda müşterinin mülkiyetinde bulunması gerekmez. Her ne kadar bazı Hanefî kaynaklarında bunun mahza ıskat olduğu şeklinde ifadeler¹⁸ geçse de semende eksiltme iki

¹³ Serahsî, *el-Mebsût*, 23/144.

¹⁴ Alî Haydar Efendî, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/240.

¹⁵ Alî Haydar Efendî, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/241.

¹⁶ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 5/560.

¹⁷ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 4/202; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 5/155.

¹⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 23/144. وفي الزيادة معنى التملك.

farklı şekilde vuku bulabilmektedir. Birincisi, asıl bedel henüz ödenmemişken semende indirim yapılmasıdır. Bu tasarruf bir çeşit *ibrâ* (*ıskat*) tasarrufu olarak kabul görmektedir. *İbra* ve *ıskat* lafızlarıyla yapılan indirimde kabul şartı aranmaz. Ancak müşteri isterse bunu reddedebilir.¹⁹ İkinci ise, asıl bedenin daha önceden ödenmiş olması halinde fiyatta indirim yapılmasıdır. Fiyatta eksiltmenin bu şekli *-ibrâ* veya *ıskat* lafızlarıyla yapılamamakta- yalnızca *indirim* veya *hibe* gibi lafızlarıyla yapılabilmektedir. Çünkü, bedelin iadesini gerektiren bu tasarruf temlik niteliklidir. Temlik ise hakkın intikalini gerektireceği için ıskat tasarruflarından ayrılmaktadır. Dolayısıyla daha önceden alınmış olan bedelin iadesi de gerekmektedir.²⁰

Kıymetleri farklı olan birden fazla mebûin tek seferde (bir akitle) alındığı durumlarda, daha sonradan bunların fiyatında yapılacak olan artırma veya eksiltme farklı sonuçlara tabi tutulmaktadır. Şöyle ki semende yapılan artırma, -akit anında münferiden belirtilmiş olmasına bakılmaksızın- mebûilerin kıymeti oranında taksim edilir. Çünkü sonradan yapılan artırma akdin aslına ilhak olacağı için, ziyade miktar bir nevi akit anında mebûilerin kıymetine oranla taksim edilmiş olmaktadır. Ancak semende sonradan indirim yapıldığı takdirde, eksiltelen bu miktar, mebûilerin sayısı esas alınarak eşit olarak taksim edilir. Bu konuda ileri sürülen gerekçe ise düşülen bedelin -mübûilerin zatı esas alınmaksızın- mebûilere karşılık gelen semenden ıskat şeklinde gerçekleşmiş olmasıdır.²¹

Evlilik akdi esnasında belirlenen mehir miktarında yapılacak değişikliğin akdin özüne ilhakı konusu önemli ayrıntılar içermektedir. Hanefî mezhebi diğer akitlerde olduğu gibi, daha sonradan mehirde yapılan artışı nikah akdine dönücü addetmişlerdir. Hanefîler buna ayrıca *فِيمَا تَرَايْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ* ayetini²² delil göstermektedir.²³ Ancak konuyla alakalı hükümlere bakıldığında, pratikte bunun bazı istisnalarının olduğu görülmektedir. Şöyle ki duhul gerçekleşmeden önce boşamanın/ayrılığın vuku bulması halinde, sonradan mehir miktarı değiştirilmiş olsa bile, kadın, başta belirlenen bedelin yarısını almaya hak kazanır. Bu nedenle sonradan yapılan ziyade bir nevi hükümsüz olmaktadır.²⁴ Ebû Hanîfe'ye göre mehrin yarısının ödenip diğer yarısının kadın tarafından *ibrâ*/*hibe* edilmesi halinde, zifaktan önce talak gerçekleşmişse, taraflar borç

¹⁹ Birinci (bu) kısım *ibrâ* yöntemiyle yapılan değişiklik başlığı altında geniş olarak ele alınacaktır.

²⁰ Alî Haydar Efendî, *Dürrü'l-hukkâm*, 1/241-142.

²¹ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 5/560.

²² (Mehir belirlendikten sonra, onunla ilgili olarak uzlaştığınız şeyler konusunda size günah yoktur.) en-Nisâ 4/24.

²³ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/87; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2/290.

²⁴ Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivasî el-İskenderî İbnu'l-Hümâm, *Şerhu fethi'l-kadîr* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1980), 3/345.

hususunda birbirlerine karşı sorumlu olmazlar. Çünkü koca, ibrâ/hibe yoluyla maksud olan mehrin yarısını bir şekilde geri almış bulunmaktadır. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre ise koca, ödemiş olduğu mehrin yarısını geri alabilir. Dolayısıyla iki imama göre yapılan ibrâ akdin aslına ilhak olmaktadır.²⁵

Yapılan açıklamalara bakıldığında mehir miktarında yapılan eksiltmenin akdin aslına ilhak olacağını ifade etmek pek tutarlı gözükmemektedir. Nitekim sonradan mehirde yapılan ziyadenin zifaktan önce gerçekleşen ayrılıkta işlevsiz sayılması dikkate alınırsa, mehri ibrânın/hibenin akdin özüne ilhak edildiğini söylemek mümkün değildir. Ayrıca mehrin, geriye on dirhemden az kalacak şekilde hibe/ibrâ edilmesi halinde, bunun Allah hakkı olan on dirhemlik nisaba tamamlanması beklenecektir.²⁶ Ancak böyle bir gereklilik yapılan açıklamalarda zikredilmemiştir.

Şafilere göre mehirde sonradan yapılan değişiklik -diğer akitlerde olduğu gibi- nikah akdinin aslına dönücü olmaz. Hanbelîler ise bu konuda farklı bir gerekçe ileri sürerek, böyle bir tasarrufun akdin aslına ilhak olacağını savunmuşlardır. Şöyle ki Hanbelîlere göre ilgili ayette geçen ifade²⁷ mehir miktarında tebdil hakkının evlilik süresince devam edeceğine delalet etmektedir. Dolayısıyla evlilik süresi içerisinde yapılan değişiklik, tıpkı akit anında kararlaştırılmış mehir gibi zamanında yapılmış olmaktadır.²⁸ Ayrıca mehrin arttırılması yönünde icabda bulunulduğu takdirde, kabulün muhakkak akit meclisinde yapılmış olması gerekmektedir. Zimmete taalluk eden mislî

²⁵ Benzer şekilde semen veya mislî mal olarak kabzedilen mehrin daha sonra kocaya hibe edilmesi halinde ise bu işlem akde ilhak edilmemektedir. Çünkü mislî mallar zimmette taayyun etmedikleri için, kadının mehir olarak aldığı ile hibe olarak verdiği mallar -mülkiyetin sebebinin değişmesi dolayısıyla- hükmen farklı sayılmaktadır. Mehir olarak belirlenen malların kabzedilmeden önce ibrâ edilmesinin hükmü konusunda ise ihtilaf bulunmaktadır. İmam Züfer bu şartlardaki ibrâyı hibe olarak değerlendirmiş ve kocanın mehrin yarısını kadından geri isteyebileceğini savunmuştur. Ona göre ibrâ neticesinde mehrin tamamı bir açıdan verilmiş olmaktadır. Zifaktan önce vuku bulan talak neticesinde verilen mehrin yarısının kocaya iadesi gerekeceğinden dolayı da bu bedel kadından talep edebilmektedir. Ebû Hanife, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed ise bu konuda istihsan yaparak, tarafların birbirlerine karşı mehir talebinde bulunamayacaklarını belirtmişlerdir. Ancak bu tasarrufları akdin aslına ilhak olmadığı açıktır. Nitekim mehirdeki indirimim akdin özüne ilhak edildiğinin farz edilmesi durumunda, mehrin tamamının iskatı veya hibesiyle birlikte -mehr-i müsamma zail olacağı için- mehr-i mislin devreye girmesi gerekecektir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 5/161-163; İbnü'l-Hümâm, *Şerhu fethi'l-kadîr*, 3/342-344;

²⁶ Aynî, *el-Binâye*, 5/163.

²⁷ en-Nisâ' 4/24

²⁸ İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 10/178-180; Vehbe b. Mustafâ ez-Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhu* (Dimaşk: Dâru'l-Fıkr, ts.), 9/6795-6798.

mallardan olan mehrin düşürülmesi ibrâ; zimmete taalluk etmeyen ayni mallarda indirim ise hibe şartlarına tabi tutulmaktadır.²⁹

Tağyir cinsinden değişikliği sahih gören Hanefî mezhebi içerisinde, cinslerin aynı olduğu sarf akitlerinde daha sonradan semende yapılacak olan tek taraflı indirimin sıhhati konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Ebû Hanîfe'ye göre bu tarz indirimler, sarf akdinin aslına ilhak olacağı gerekçesiyle ribâyâ yol açmaktadır. Dolayısıyla böyle bir tasarruf önceki akdi fasit kılmaktadır. Ebû Yûsuf'a göre cinslerin aynı olduğu sarf akitlerinde, sonradan bedelde indirim yapmak batıl/lağv, önceki akit ise sahihtir. İmam Muhammed'e göre böyle bir işlem bir çeşit müstakil hibe sayılmaktadır. Dolayısıyla bu indirim önceki akdi hiçbir şekilde etkilemeyeceğinden dolayı sahihtir. Ancak semende ziyade yapmak, bunun akde ilhak olacağı gerekçesiyle batıl olmaktadır.³⁰ Cinslerin farklı olduğu sarf akitlerinde, daha sonradan bedelde yapılacak olan artırma ve eksiltmenin sahih olduğu konusunda görüş birliği bulunmaktadır. Çünkü karşılıklı bedellerin farklı (yüksek veya düşük) olması bu çeşit sarf akitlerine baştan zarar vermediği gibi, akitten sonra da zarar vermemektedir. Ancak semende değişim yapıldığı takdirde, ribâ (ribe'n-nesî) oluşmaması için, fazla miktarın akit meclisinde kabzı zorunludur. Aksi halde bu tasarruf akdin özüne ilhak olacağından dolayı, sarf akdinde kararlaştırılmış mebûin bir kısmında kabz gerçekleşmemiş gibi olacaktır. Dolayısıyla bu oranda akit batıl hale gelecektir.³¹

Gerekli şartları taşıdığı sürece müzâraa akitlerinde semenin sonradan değiştirilmesinde herhangi bir mahsur bulunmamaktadır.³² Ancak ivaz mukabili yapılan ıskat akitlerinde ise bedelde sonradan ziyade yapılması mümkün değildir. Çünkü ıskata konu olan hak/milk (ma'kûdün aleyh) hükmen ma'dum/yok olmaktadır. Mevcut olmayan bir şeye mukabil semende ziyade yapılması ise olanaksızdır. Bu gerekçeyle muhâlea akdin den sonra semende ziyade yapılması batıl görülmüştür.³³

1.1.2. Mebû'de Değişiklik

Hanefî mezhebine göre herhangi bir alışveriş işleminden sonra ma'kûdün aleyh olan mebûin miktarında yapılacak olan değişiklik akdin aslına dönücüdür. Bunun sıhhati noktasında, asıl mebûin mevcut olması veya helak olması arasında fark

²⁹ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, 9/6796-6797.

³⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 14/82-83; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 5/216.

³¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 14/84; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 5/216, 561; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuhu*, 5/3690-3691.

³² Serahsî, *el-Mebsût*, 23/143.

³³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslamiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2018), 281-282.

bulunmamaktadır. Çünkü akde konu olan asıl mebî her ne kadar helak olmuş olsa da bunun karşılığı olan semen, satıcının zimmetinde hükmen mevcut bulunmaktadır. Dolayısıyla mebîn miktarında yapılacak değişiklik zimmette bulunan semene mukabil gelmektedir. Ma'kûdün aleyh üzerine ziyade edilecek mebîn/miktarın malum (vasıflarının bilindir) olması gereklidir. Ancak bunun akit anında mevcut olması gerekmez. Aynı gerekçeye istinaden trampa akitlerinde bedellerden birinin helak olması halinde, helak olan bedele ziyade yapılabilmekte; diğer tarafa ise -karşılığı yok olmuş olacağı için- yapılamamaktadır.³⁴

Selem akitlerinde ra'su'l-malde hem ziyade hem de eksiltme sahih olmakla birlikte, müsellemin fihte (sipariş verilen malda) yalnızca eksiltme yapılabilir. Bunun gerekçesi ise müsellemin fihin hakikatte ma'dum olmasına karşılık, ihtiyaç sebebiyle hükmen (istihsânen) müslemün ileyhin (sipariş verilen kişinin) zimmetinde mevcut kılınmış olmasıdır. Dolayısıyla akitten sonra müslemün fihi ziyadeleştirmek, ihtiyacı gidermekten çok daha da arttıracığı için, zaruret kapsamı dışında değerlendirilerek caiz görülmemiştir.³⁵

1.2. İbrâ Yöntemiyle Yapılan Değişiklik

Herhangi bir ayba bağlı olmaksızın mebîn kıymetinde sonradan eksiltme yapmak, teberru nitelikli tasarruf olarak kabul görmektedir. Gerekli ehliyeti haiz kişinin kendi malında teberru nitelikli tasarruflarda bulunması ise caizdir. Bu işlem bir başkası tarafından o kişinin izni veya icazetiyle de yapılabilir.³⁶ Mebî hali hazırda mevcutken veya bir şekilde müşterinin mülkiyetinden çıktından sonra, bedelde eksiltme yapılabileceği konusunda icmâ bulunmaktadır.³⁷ Ancak bu konudaki icmânın *fiyatta tağyirin* sıhhati üzerine oluşmadığına dikkat etmek gerekmektedir. Çünkü indirimde gitme suretiyle fiyatta değişiklik yapmak Hanefilere göre akdin aslına ilhak olmakta, cumhura göre ise ayrı bir akit olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca fiyatta indirimde gitme bazen, ifâ edilen semenin bir kısmının daha sonra geri iade edilmesini gerektiren hibe şeklinde, bazen de ibrâ yöntemiyle vuku bulabilmektedir.³⁸

İbrâ, bir kimsenin başkasının zimmetinde bulunan alacak hakkından karşılıksız olarak vazgeçmesi manasına gelmektedir ve borç münasebetini sona erdiren hukuki bir

³⁴ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 5/560; Alî Haydar Efendî, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/239.

³⁵ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 5/154-155; Alî Haydar Efendî, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/239.

³⁶ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 6/71.

³⁷ Ebü'l-Fazl Mecdüddîn 'Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-i-Muhtâr* (Beyrût: Dâru'l-Kalem, ts.), 1/258.

³⁸ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 4/202; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 5/155; Alî Haydar Efendî, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/241-142.

işlem olarak kabul görmektedir.³⁹ Bir alışveriş işleminden sonra hibe yöntemiyle fiyatta eksiltmenin geçerliliği tarafların karşılıklı rızasına ve kabza bağliken, ibrâda ise alacaklının tek taraflı irade beyanı (îcabı) bağlayıcılık açısından yeterlidir. Ancak ibrânın teberru özelliği taşıması sebebiyle karşı taraf bunu isterse reddedebilir. İbra, genel anlamda ıskat tasarruflarından sayıldığı için, zimmete taalluk eden alacak hakları üzerinde vuku bulmakta ve hakkın/milkin yokluğunu gerektirmektedir. Bu nedenle ibrâda -hibenin aksine- hakkın intikali söz konusu olmamaktadır.⁴⁰

İbranın konusunu zimmete taalluk eden borçlar oluşturmaktadır. Bu nedenle ibrânın genel anlamda semenle ilgili olduğu söylenebilir. Ancak iki durumda akit mahalli olan mebî de ibrâya konu olabilmektedir. Birincisi, selem akdinde müşterinin (rabbu's-selem), müslümün fihîn (sipariş verilen mislî malın) miktarında indirim yapması şeklinde vuku bulmaktadır. Bunun gerekçesi ise müslümün fihîn, müslümün ileyhin (sipariş verilen kişinin) zimmetinde borç olarak yer almasıdır. İkincisi ise, bir yığın içinden ayrılmaksızın (ifraz/tayin edilmeksizin) belli bir miktar satın alınan malın, bir kısmının kabzdan önce ibrâ edilmesi. Ancak bunun geçerli olabilmesi için satın alınan malın misliyyattan olması gerekmektedir. Çünkü prensip olarak aynî mallarda ibrâ, mebîin intikalini gerekeceği için sahih görülmemiştir. Aynı hüküm ayrılarak satıma konu olan mislî mallar için de geçerlidir. Buna göre tayin edilmiş ancak henüz kabzedilmemiş belli ölçekteki buğdayın bir kısmının eksilmesi sahih görülmemiştir.⁴¹

2. Semen veya Mebîin Miktarındaki Değişikliğin Sonuçları

Akitlerin bağlayıcı olarak kurulumundan sonra, semenin veya mebîin miktarında yapılacak olan değişikliğin, Hanefilere göre akdin aslına ilhak olacağı, cumhura göre ise ayrı bir akit/tasarruf olarak değerlendirilmesi gerekeceği daha önce belirtildi. Bununla birlikte sonradan yapılacak olan böyle bir değişikliğin Hanefilere göre akdin aslına ilhak edilmesi gerekeceği şeklindeki hükmün, özellikle üçüncü kişilere etkisi ve ziyade miktarın teslimi konusunda ortaya çıkan engellerin akde etkisi açısından, birtakım eserleri/sonuçları bulunmaktadır.

2.1. Şuf'a Hakkına etkisi Açısından

Hanefî mezhebine göre satışı gerçekleşen akarın fiyatındaki indirimin akdin aslına ilhak olmasının bir sonucu olarak, bundan şeff' de etkilenmektedir. Fiyattaki indirimin şeff'i etkilemesi noktasında ibrâ veya hibe şeklinde olması arasında fark gözetilmemiştir. Bu tasarrufun gerekliliği olarak şeff', önceki akde razı olarak şuf'a hakkını

³⁹ H. Yunus Apaydın, "İbrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/263.

⁴⁰ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i*, 5/560.

⁴¹ Alî Haydar Efendî, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/239-240.

iskat etmiş olsa bile, belirlenen yeni bedel üzerinden söz konusu akarı satın alma hakkını tekrar elde eder. Aynı gerekçeye istinaden akitten sonra akarın kendisine eklemeye/ilave yapıldığı durumlarda da şeffî, ma'kûdün aleyh olan akarı ve ilave kısmı akdin gerçekleşmiş olduğu ilk fiyattan alabilir. Ancak bu süreden önce şeffî'in, şuf'a hakkının doğmasına neden olan akarı mülkiyetinden çıkarmamış olması gerekmektedir. Akitte belirlenen sememin tamamını hibe veya ibrâ, fiyatı değiştirici nitelikte görülmemiştir. Bu nedenle semenin tamamını ibrâ asıl akde ilhak edilemez.⁴² Bu durumda şeffî dilerse akarı ilk fiyattan satın alabilir. Akarın bedelinde yapılacak olan ziyade, üçüncü kişi aleyhine zarara sebebiyet vereceği için şeffî'i etkilemez. Buna göre şeffî söz konusu akarı ilk fiyattan alabilir.⁴³

Şâfîîler, Hanbelîler ve İmam Züfer'e göre bir akarın satışından sonra fiyatının arttırılması veya eksiltilmesi şeffî'i etkilemez. Çünkü onlara göre fiyatta yapılan değişiklik akdin aslına ilhak olmayıp, müstakil ibrâ veya hibe sayılmaktadır.⁴⁴ Mâlikîler de aynı şekilde akarın fiyatında sonradan yapılan değişikliği ayrı bir tasarruf olarak değerlendirerek asıl akde dönücü görmemişlerdir. Buna göre akarın fiyatında sonradan yapılacak olan değişiklik şeffî'i etkilememektedir. Ancak bazı Mâlikîler maslahat sebebiyle istihsân delilini kullanarak, gabn-ı fahiş olmayacak şekilde yapılan semendeki değişikliğin şeffî için de geçerli olacağını belirtmişlerdir.⁴⁵

2.2. Murâbaha ve Tevliye Akitlerine Etkisi Açısından

Murâbaha, bir malın alış fiyatı veya maliyeti üzerine belli bir oran kar eklenerek satılması manasına gelmektedir.⁴⁶ *Murâbahanın* özelliği ikinci akitte belirlenen semenin birinci akde bağlı olmasıdır. Bu nedenle “şu kadar TL ye aldığım malı, şu kadar kar koyarak sana satıyorum” şeklindeki bir satım işleminde, bedelin (*ra'su'l-malın*) ve kar bedelinin TL cinsinden olması gerekmektedir. Yine aynı gerekçeye istinaden *murâbaha* akitlerinde birinci akdin fasit olması durumunda ikinci akit de fasit sayılmaktadır.

⁴² Semeninin tamamını düşürmek asıl akde ilhak edilecek olursa bu, önceki akitte belirlenen fiyatı değiştirmek değil, bilakis bey akdinin kendisini (özünü-hükmünü) değiştirme manasına gelecektir. Dolayısıyla seriatin teşri kıldığı bir hükmü değiştirmek söz konusu olacaktır ki bu caiz değildir.

⁴³ Serahsî, *el-Mebsût*, 14/108; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 5/20, 27; Mevsiî, *el-İhtiyâr*, 1/303, 305; Bilmen, *İstilahât*, 2/46.

⁴⁴ Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed el-Makdîsî İbn Kudâme, *el-Mugnî*, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî - Abdulfettâ Muhammed el-Halev (Riyâd: Dâru Âlimi'l-Kütüb, 1994), 7/480-481; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, 6/4907-4908; Bu durum diğer meseleler için de aynı olduğu için cumhurun görüşü tekrar zikredilmeyecektir.

⁴⁵ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdurrahmân el-Mısırlî el-Karâfî, *ez-Zehîre*, thk. Muhammed Haccî vd. (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 7/351-352.

⁴⁶ İbrahim Kâfî Dönmez, “*Murâbaha*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/148.

Ancak bu şartlarda (fasit şekilde) yapılmış murâbaha akdinin herhangi bir gerekçeyle geçerli sayılması icap ederse, mebîn kıymetinin esas alınması gerekmektedir.⁴⁷

Hanefîlere göre tarafları bağlayıcı olarak icra edilen akitten sonra semende yapılacak olan değişiklik, ilk fiyat/maliyet esas alınarak kurulmuş olan murâbaha akdini de etkiler. Buna göre ana para ve murâbaha akdindeki kar oranı bu yeni fiyat üzerinden belirlenir.⁴⁸ Ancak bu tasarrufun, fiyatın artırılmasında mebîlerin fiyatı oranında; eksiltmesinde ise mebîlerin kıymeti oranında murâbaha akitlerine etki edeceğini ayrıca belirtmek gerekmektedir. Buna göre kıymeti aynı olan iki eşyanın birincisi yüz TL, diğeri ise iki yüz TL'ye tek akitle satılmış olursa, sonradan yapılacak artırmada her mebî kendi fiyatı oranında; eksiltmede ise eşit oranda murâbaha akdine etki eder. Mebîlerden herhangi birinin kabzdan önce helak olması halinde, bu ayrıntı büyük önem arz etmektedir.⁴⁹ Teorik açıdan katılım bankacılığında uygulanan murâbaha işlemlerinde de aynı hükmün geçerli olacağını söylemek mümkün olsa da bu akitlerde, -bankaların mebî alım satımında genellikle prosedür gereği (şekilsel olarak) rol oynaması sebebiyle- taşıyıcı cinsinden değişikliğin üçüncü kişiye etkisinin pratik anlamda vuku bulabilmesi oldukça zordur.

Bu konuda, mebî alış fiyatına veya maliyetine satma manasına gelen ve bir çeşit güvene dayalı satış sözleşmesi olan *tebliye*⁵⁰ de murâbahayla aynı kategoride yer almaktadır. Dolayısıyla semenin veya mebînin miktarındaki taşıyıcı akitlerini doğrudan etkilemektedir.⁵¹

2.3. İlave Miktarın Kabzdan Evvel Helak Olması veya Başkasının Milki Olması Açısından

Bir alışveriş işleminden sonra mebîde veya semende yapılacak olan değişikliğin gerektirdiği edimin, bir yükümlülük olarak meşru dairede yerine getirilmesi gerekmektedir. Ancak ziyade miktarın bir başkasının çıkması veya kabzdan evvel helak olması gibi hallerde, bunun, -intikaline hakikaten/hükmen halel geleceği için- hissesi oranında akit infisah olur.⁵² Aynı hüküm semenin miktarına aynı mal ilave edildikten sonra, ilave miktarın başkasının çıkması veya kabzından evvel helak olması hallerinde de geçerlidir. Örnek vermek gerekirse, yirmi bin lira karşılığında yirmi top kumaş almış olan müşteri, daha sonradan satıcıya fazladan beş bin TL değerinde bir koli iplik vereceğini söylese,

⁴⁷ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 5/222; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 5/155.

⁴⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 14/108; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 5/222.

⁴⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 13/83-84; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 5/222.

⁵⁰ İsmail Cebeci, "Tevliye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/39.

⁵¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 14/108; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 5/222.

⁵² İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 5/155.

satıcının kabul etmesiyle beraber akit yirmi bin TL ve bir koli iplik karşılığı yapılmış olur. Kabzdan evvel bu ipliğin kullanılamaz hale gelmesi durumunda kumaşın kıymetiyle ipliğin kıymeti toplanır ve ipliğin bedelinin toplamda ulaşılan sayıya oranda akit infisah eder. Buna göre ipliğin değeri eden beş binin, toplamda ulaşılan yirmi beş bin TL'ye oranı beşte bir etmektedir. Başta anlaşılan yirmi top kumaşın beşte biri ise dört top kumaş yapmaktadır. Dolayısıyla dört top kumaş, akit anında belirlenen yirmi top kumaştan çıkartılır ve geriye kalan on altı top kumaş yirmi bin TL'ye satılmış olur.⁵³

2.4. Semenın veya Mebûin Miktarında Değişikliğin Diğer Sonuçları

Hanefî mezhebine göre -akitlerde sonradan yapılacak olan değişikliğin akdin aslına ilhak olmasının bir sonucu olarak- semenin kabzına karşılık ma'kûdün aleyh olan mebûin habsedilmiş olması halinde, sonradan yapılacak ziyadenin de habs hakkı sabit olur.⁵⁴ Yine aynı gerekçeye istinaden semende artırıma gidildikten sonra, ayıp muhayyerliği sebebiyle mebûin geri verilmek istenmesi halinde, hem ana paranın ham de ziyade miktarın iadesi gerekmektedir. Aynı hüküm malın iadesini gerektiren diğer durumlar için de geçerlidir.⁵⁵

Sonuç

Bu çalışmada, İslam hukukunda bağlayıcı akitlerden sonra tarafların rızasıyla semenin veya mebûin miktarında yapılan değişikliklerin mahiyeti, şartları ve sonuçları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu konuya ilişkin farklı mezheplerin görüşleri ve delilleri karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, sonradan yapılan değişikliklerin Hanefî mezhebine göre akdin aslına ilhak olduğu, diğer mezheplerin ise bu değişiklikleri ayrı birer akit veya tasarruf olarak değerlendirdiği tespit edilmiştir. Semen veya mebûin miktarındaki değişiklikler, akdin yapısı ve tarafların hakları üzerinde önemli etkiler oluşturmaktadır. Bu tür değişikliklerin şuf'a hakkı, murâbaha ve tevliye akitleri gibi üçüncü kişileri etkileyen durumlarda daha farklı sonuçlar doğurduğu görülmüştür.

Bu çalışma, İslam hukukunda akit teorisinin karmaşıklığını ve farklı mezheplerin yaklaşımlarını ortaya koymaktadır. Bu çalışma özellikle modern ticari işlemlerde sıkça karşılaşılan tağyir cinsinden değişikliğin fıkhi dayanaklarını anlama ve yorumlama açısından önem taşımaktadır. Şöyle ki günümüzde birleşik akitler oldukça yaygınlık

⁵³ Alî Haydar Efendî, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/240. (Bu örnekteki oransal hesaplama müellif tarafından, rakamlar ise kendi tarafımızdan oluşturulmuştur.)

⁵⁴ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 5/155; Alî Haydar Efendî, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/245; Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *Akdu'l-bey'* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, ts.), 99.

⁵⁵ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 5/155; Alî Haydar Efendî, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/245; Zerkâ, *Akdu'l-bey'*, 99.

kazanmıştır. Zamanla bunların çeşitleri daha da artmaktadır. Hanefîlerin görüşü esas alınarak tağyir cinsinden değişikliğin bu akitlere uyarlanması halinde birçok sıkıntının ortaya çıkması kaçınılmazdır. Nitekim daha sonradan yapılacak böyle bir değişiklik silsile halinde birçok akdi etkileyebileceği için, bu işlemin her bir akitte hisse cinsinden oluşturacağı değişikliği hesaplanması zorlaşabilir. Ayrıca bu konuda herkes duyarlı veya işin ehli olamayabilir ve muhtemel hatalar sebebiyle kul hakkı ihlalleri ortaya çıkabilir. Dolayısıyla genellikle Hanefî mezhebinin tatbik edildiği ülkemizde, bu hususta cumhurun görüşüyle de amel edilebilir. Gelecek çalışmalarda, İslam hukuku ile pozitif hukuk arasındaki tağyir cinsinden değişikliklerin hükümlerine ilişkin karşılaştırmalı analizler yapılabilir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder./The author declare that have no competing interests.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder./The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Alî Haydar Efendî, Hoca Emîn. *Dürerü'l-hukkâm fi şerhi Mecelleti'l-ahkâm*. 4 Cilt. Dâru'l-Cîl, 1991.
- Apaydın, H. Yunus. "İbrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/263-266. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Apaydın, H. Yunus. "İrade Beyanı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/387-391. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Aybakan, Bilal. "İkâle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/14-16. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-. *el-Binâye*. 13 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-ı İslamiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Ravza Yayınları, 2018.
- Cebeci, İsmail. "Tevliye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/39-40. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

- Cüveynî, Ebû'l-Me'âlî İmâmu'l-Hameyn. *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb*. b.y.: Dâru'l-Minhâc, 2007.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Murâbaha". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/148-152. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilâz. *Reddû'l-muhtâr alâ'd-Dürri'l-muhtâr*. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1966.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed el-Makdîsî. *el-Mugnî*. thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî - Abdulfettâ Muhammed el-Halev. 10 Cilt. Riyâd: Dâru Âlimi'l-Kütüb, 3. Basım, 1994.
- İbnu'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivasî el-İskenderî. *Şerhu fethi'l-kadîr*. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1980.
- Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısırî. *ez-Zehîre*. thk. Muhammed Haccî vd. 14 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Kâsânî, Ebû Bekir b. Mes'ûd el-. *Bedâ'î'u's-sanâi' fî tertibi's-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1986.
- Mevsilî, Ebû'l-Fazl Mecdüddîn 'Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kalem, ts.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *Ravdatu't-tâlibîn ve 'umdetu'l-muttakîn*. 12 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1991.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. 31 Cilt. Beyrût: Matba'atü's-Sa'âde, 1993.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed. *Akdu'l-bey'*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, ts.
- Zuhaylî, Vehbe b. Mustafâ. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhu*. 10 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, ts.